

**Een technisch en sociaal-economisch perspectief op naoorlogse bouwpraktijken:
Bouwmaterialen 1940-1990. Vernieuwing, constructie, toepassing**

Van de Voorde, Stephanie

Published in:
M&L - Monumenten, Landschappen en Archeologie

Publication date:
2024

Document Version:
Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Van de Voorde, S. (2024). Een technisch en sociaal-economisch perspectief op naoorlogse bouwpraktijken: Bouwmaterialen 1940-1990. Vernieuwing, constructie, toepassing. *M&L - Monumenten, Landschappen en Archeologie*, 43(6), 65-67.

Copyright

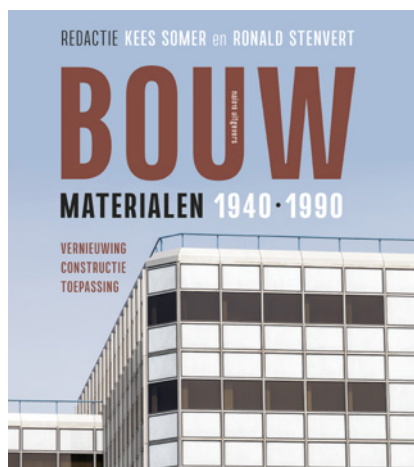
No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form, without the prior written permission of the author(s) or other rights holders to whom publication rights have been transferred, unless permitted by a license attached to the publication (a Creative Commons license or other), or unless exceptions to copyright law apply.

Take down policy

If you believe that this document infringes your copyright or other rights, please contact openaccess@vub.be, with details of the nature of the infringement. We will investigate the claim and if justified, we will take the appropriate steps.

Stephanie Van de Voorde

EEN TECHNISCH EN SOCIAAL-ECONOMISCH PERSPECTIEF OP NAOORLOGSE BOUWPRAKTIJKEN: BOUWMATERIALEN 1940-1990. VERNIEUWING, CONSTRUCTIE, TOEPASSING

Het boek *Bouwmaterialen 1940-1990. Vernieuwing, constructie, toepassing*, onder redactie van Kees Somer en Ronald Stenvert, biedt een diepgaande analyse van de ontwikkelingen in bouwmaterialen tijdens de naoorlogse periode in Nederland. Uitgegeven in juni 2024 bij nai uitgevers, voorziet het in de groeiende vraag naar kennis over de instandhouding en vernieuwing van 20ste-eeuwse gebouwen. Naoorlogse gebouwen, vaak opgebouwd met moderne industriële materialen, worden steeds meer erkend als erfgoed, hoewel hun materiële duurzaamheid en conserveringsstrategieën soms onzeker blijven. In de literatuur over naoorlogs erfgoed en bouwmaterialen verschenen de afgelopen decennia publicaties zoals het Nederlandse *Vademecum historische bouwmaterialen* (2009) en *Twentieth-Century Building Materials: History and Conservation* (1995, herzien in 2014). Wat *Bouwmaterialen 1940-1990* onderscheidt binnen deze traditie, is de expliciete koppeling tussen technologische vernieuwingen en bredere sociaal-economische veranderingen die de naoorlogse bouwpraktijken in Nederland vormgaven.

Het boek is opgebouwd uit drie delen: het bouwen, het gebouw, en de architectuur. Deze driedeling fungeert als methodologisch kader voor het ontleden van het complexe samenspel

tussen maatschappelijke ontwikkelingen, technologische innovaties en socio-culturele verschuivingen. Het eerste deel biedt een overzicht van de technologische vooruitgang van het bouwen in zijn historische context in vijf hoofdstukken. Door de steeds snellere opeenvolging van bouwtechnische ontwikkelingen in deze periode, worden deze hoofdstukken in steeds kortere tijdspannes behandeld. In het tweede, meest omvangrijke deel wordt de materiële specificiteit van de gebouwde omgeving diepgaand uitgewerkt. De 25 hoofdstukken bieden elk een gedetailleerde analyse van een specifiek bouwonderdeel, product of materiaal, van funderingen tot verven. Naast technische beschrijvingen van bouwcomponenten biedt dit deel inzicht in hoe maatschappelijke verschuivingen, zoals materiaalschaarste, stijgende loonkosten en de toenemende aandacht voor het milieu, de keuze en ontwikkeling van bouwmaterialen hebben beïnvloed. Er wordt ook ruim aandacht besteed aan componenten die vaak minder belicht worden in klassieke architectuurstudies, zoals technische installaties, vloer- en wandbekleding, verlaagde plafonds en bitumen. Dit zijn de 'lagen' van gebouwen die, zoals Stewart Brand in *How Buildings Learn* argumenteert, vaak als eerste verdwijnen, maar ook een onmiskenbare invloed hadden op de architectuur uit die periode. Door hierop in te zoomen, biedt het boek niet alleen inzicht in de kenmerkende esthetiek van naoorlogse architectuur en interieurs, maar biedt het ook een beter begrip van de veranderende bouwen wooncultuur. De talrijke historische en hedendaagse foto's van toepassingsvoorbeelden en contemporaine advertenties die de tekst ondersteunen, nemen je zo mee terug naar de tijd van toen. Zo krijgen we bijvoorbeeld een beeld van de toestellen die geleidelijk aan tot de standaarduitrusting van keukens en badkamers gingen behoren, maar ook van typische motieven, kleuren en texturen van vinyl, tapijt en behang. In het (iets technischere) hoofdstuk over daken wordt dan weer uiteengezet hoe de snelle opeenvolging van nieuwe dakfolies en innovaties in dakbedekkingsmaterialen zoals kunststof, asfalt en bitumen een revolutie teweegbracht in het ontwerp en de toepassing van platte daken. De toepassing van die talloze nieuwe materialen ging inderdaad vaak gepaard met belangrijke innovaties op het gebied van technologie, productie en detaillering, die vervolgens een impact hebben op de algemene architecturale uitwerking. Het derde deel reflecteert op de architecturale implicaties van de technologische en materiële veranderingen die in de eerdere delen zijn besproken. Het belicht onder meer de evolutie van woningplattegronden, de esthetisering van techniek, en de invloed van

industriële productie op architecturale detaillering. Door uit te zoomen en inzichten uit de vorige delen te thematiseren en te integreren, biedt dit deel een grote toegevoegde waarde aan het geheel.

De combinatie van het encyclopedische tweede deel en de diepere reflecties in deel 3 over de invloed van materialen op de architectuur, maakt het boek waardevol zowel voor onderzoekers en conservatoren, als voor architectuur-, cultuur- en bouwhistorici. Vooral deel 2 is rijkelijk gestoffeerd met details en bijzonder informatief, ondersteund door een uitgebreide bibliografie en een handig drievoudig register (namen/bedrijven, plaatsen/gebouwen en zaken/begrippen). Hoewel de encyclopedische aanpak voordelen biedt, zorgt de juxtapositie van de verschillende hoofdstukken echter ook voor een zekere fragmentatie: de teksten werden door een twintigtal verschillende auteurs geschreven, elk vanuit hun eigen expertise, wat maakt dat de onderlinge koppeling tussen de verschillende materialen en technieken soms oppervlakkig blijft. Toch lopen er enkele thema's (al dan niet impliciet) als rode draden door het boek. De opkomst van de nieuwe materialen en bouwmethoden, van asbestcementplaten tot prefabsystemen, wordt immers niet alleen beschreven als een technologisch fenomeen, maar vooral als een uitkomst van bredere maatschappelijke ontwikkelingen en sociaal-economische krachten. Een belangrijk terugkerend thema is de verschuiving veroorzaakt door de opeenvolgende oliecrisisen. De nadruk op energie-efficiëntie laat zien hoe technologische en materiële innovaties, zoals het na-isoleren van woningen, werden aangewakkerd door economische overwegingen en de noodzaak om het energieverbruik te reduceren. Het groeiende milieubewustzijn vanaf de jaren 1970 beïnvloedde ook andere materialen, zoals verf, waar de nadruk kwam te liggen op milieu

en gezondheid. Tegelijkertijd bleef asbest, ondanks de bekendheid met de risico's, nog steeds alomtegenwoordig, met 25% van de gevels van nieuwbouwwoningen opgetrokken tussen 1975 en 1980 bekleed met asbestcement. Een ander terugkerend narratief volgt de logica van 'technische imperatieven'. In nagenoeg elk hoofdstuk komt naar voren hoe technologische innovaties de aard van het vakmanschap ingrijpend hebben veranderd. Waar traditionele vaardigheden zoals timmerwerk en metselwerk in eerdere decennia cruciaal waren, zorgden systeembouw en prefabelementen voor een verschuiving in de benodigde arbeidskrachten. Dit leidde echter niet tot een algemene marginalisering van vakmanschap. Het boek beschrijft bijvoorbeeld hoe algemene problemen met slecht gedetailleerde houten raamkozijnen in de jaren 1950 aanleiding gaven tot grootschalige initiatieven voor standaardisering en kwaliteitsverbetering, zoals de inspanningen van het Houtvoorlichtingsinstituut, die in de jaren 1960 leidden tot een heropleving van houten kozijnen. Ook de impact van nieuwe materialen zoals kunststof, sandwichpanelen en verbeterde pleister- of isolatietechnieken ging verder dan veranderingen in het architecturale ontwerp en uitzicht: ook bouwprocessen, het gebruik van arbeidskrachten en technische standaarden werden hierdoor gheredefinieerd, wat op zijn beurt leidde tot veranderende beroepsprofielen. Daarnaast kregen ook fabrikanten, verdelers en producenten een grotere rol in het hele ontwerp- en bouwproces, wat ook te merken is in het boek: daar waar in de hoofdstukken met betrekking tot de ruwbouw nog voornamelijk aannemers vermeld worden, zijn dat in de hoofdstukken met betrekking tot de schil en het interieur groten-deels namen van producenten. In het laatste hoofdstuk van deel 3 wordt de impact van deze industriële verschuiving op de detaillering van de architectuur naar voren gebracht. Terwijl er in de jaren 1950 nog veel aandacht was voor ambachtelijke bouwdetails, verschoof de focus in de jaren 1970 naar oplossingen zoals kit, afdichtspecie en lijm. Dit leidde tot een vereenvoudiging van de detaillering en een vervlakking en vershraling van het architectonisch beeld: onderdelen werden wel verfijnder en technisch verbeterd, maar qua beeld minder gedetailleerd. Deze 'besparing op details', die architecten steeds vaker overlieten aan de fabrikanten, houdt uiteraard ook verband met de stijgende loonkosten, het tekort aan vaklieden en de pragmatische vereisten van massaproductie en economische rationalisering. Een typisch detail dat symptomatisch is voor de trend naar vereenvoudiging, is het plastic dopje op de schroeven van de HPL-plaat

Kantoorgebouwen *Peper en Zout* in Amsterdam uit 1979
(foto Ronald Stenvert)

Trespa. Dezelfde trend is ook duidelijk zichtbaar bij raamkozijnen: de nieuwe types waren performanter en functioneel een verbetering, maar zorgden voor “een beeld waaraan, wat betreft details, minder te beleven is”. Het *Peper en Zout*-kantoorgebouw in Amsterdam (1979), aanvankelijk verguisd maar sinds 2022 beschermd als gemeentelijk monument, geldt als een karakteristiek voorbeeld van die vervlakking én van de groeiende (h)erkenning en appreciatie voor de materialiteit van het jonge erfgoed.

Bouwmaterialen 1940-1990 levert een onmisbare bijdrage aan de literatuur over naoorlogse bouwmaterialen. Door de complexe wisselwerking tussen materiaal, technologie en sociaal-politieke processen bloot te leggen, functioneert het boek niet alleen als technische bron, maar ook als historische analyse en positioneert het zich stevig binnen het huidige onderzoek naar de materiële cultuur van architectuur. Door zorgvuldige analyses, gedetailleerde beschrijvingen en talrijke illustraties van toepassingsvoorbeelden, draagt het boek bij aan het begrip van de transformatie van de Nederlandse gebouwde omgeving en vormt het een belangrijke basis voor verder onderzoek naar de naoorlogse gebouwde omgeving en haar materiële erfenis. Hoewel het sterk focust op typisch Nederlandse materialen, termen en trends (zoals de HPL-plaat Trespa, de ‘schrootjesrage’ en ‘shake-hands architectuur’), biedt het ook interessante inzichten voor een internationaal publiek. De bredere internationalisering van de Nederlandse bouwmarkt wordt zichtbaar door de introductie van buitenlandse producten zoals Velux dakvensters en Thermopane ramen, die door Nederlandse bedrijven op de binnenlandse markt werden verdeeld. Bovendien is het vanuit een comparatief perspectief verhelderend om te zien hoe het ‘typisch Nederlandse’ vaak overeenkomsten vertoont met gelijktijdige trends in andere westerse landen.

SOMER Kees en STENVERT Ronald (red.), *Bouwmaterialen 1940-1990. Vernieuwing, constructie, toepassing*, Rotterdam, 2024, 448 p.

Frank Becuwe

GEEN ZUIVERE KOFFIE HET ERFGOED VAN DE CICHOREI- NIJVERHEID IN VLAANDEREN (1800-1960)

Met de grote maatschappelijke noden inzake ruimtegebruik staat de erfgoedsector voor de cruciale uitdaging om bij hun invulling het onroerend erfgoed in te zetten als een meerwaarde. Zorgen voor ons bouwkundig erfgoed staat bovendien synoniem voor duurzaam ontwikkelen. De aanwezige cultuurwaarden worden daarbij niet alleen geconsolideerd, maar ook ingezet als hefboomen voor meer leefkwaliteit in een herkenbare omgeving. Omdat succesvolle resultaten maatwerk vereisen, is bij industrieel-archeologische monumenten inzicht in hun ontwikkelingsgeschiedenis noodzakelijk. Door ook de voor een ongevoelend oog latente erfgoed-elementen en -kenmerken te ‘herkennen’ kunnen deze monumenten bij een maatschappelijke re-integratie hun authenticiteit behouden.

Een van de branches van ons industrieel erfgoed waarvoor tot op vandaag de kennis ontbrak om bij beheersvraagstukken alle erfgoedwaarden mee in rekening te kunnen nemen, is de cichoreinijverheid. Ook al waren cichoreiasten, net als hopasten en tabaksasten, lange tijd kenmerkend voor een deel van Vlaanderen, hun typologische ontwikkeling werd nauwelijks of niet onderzocht. Ook de cichoreibranderijen, waarin het vervolg van de cichoreibereiding plaatsvindt, vielen vrijwel volledig buiten het onderzoek. Door de teloorgang van deze voedingsnijverheid dreigen haar materiële sporen met rasse schreden te worden uitgewist. Alleen al in het voorbije decennium zijn minstens een tiental cichoreiasten